

UDK 339.13
Stručni rad
Primjeno 11. studenog 1988.

DUSAN BOBERA,
Ekonomski fakultet Osijek

AKCIONARSTVO U SOCIJALIZMU — DA ILI NE?*

U radu se razmatra potreba razvijenog i u svim segmentima integritanog jedinstvenog jugoslavenskog tržišta. U uvođenju dioničarstva autor vidi novu mogućnost produbljivanja samoupravljanja u smislu ekonomskog ovladavanja radnika društvenim kapitalom i njegovom poduzetničkom funkcijom.

* Rad predstavlja dio istraživačkih rezultata potprojekta »Zakon vrijednosti u funkciji upravljanja razvojem«, kojeg kao dio projekta »Fundamentalna istraživanja u ekonomiji« financira SIZ znanosti SR Hrvatske u razdoblju 1987-1990. godine.

U našoj ekonomskoj teoriji, a i u političkim dokumentima, već duže vrijeme dominira stav o nužnosti postojanja tržišne ekonomije. S obzirom da ovo opredjeljenje otvara mnoga pitanja, dolazi do različitih mišljenja o načinu djelovanja tržišne ekonomije u uvjetima samoupravnog socijalizma. Prva razmimoilaženja mišljenja javljaju se već kod pitanja koji tržišni segmenti trebaju biti zastupljeni kod nas. U većini socijalističkih zemalja dominira teza o nužnosti egzistiranja tržišta roba u socijalizmu, ali u isto vrijeme i o inkompatibilnosti tržišta radne snage i tržišta kapitala sa socijalističkim načinom proizvodnje. Promatrajući našu društveno-ekonomsku realnost (preko milijun nezaposlenih koji imaju bolju kvalifikaciju strukturu od zaposlenih, nemogućnost da oni utječu na privredne tokove, niska akumulativna sposobnost privrede...) sam po sebi se nameće zaključak o imperativu egzistiranja razvijenog u svim segmentima integralnog jugoslavenskog tržišta.

Poznato je da je Marx izuzetno cijenio postignuća koja je ostvario kapitalizam. Govoreći o uspjesima kapitalizma u Manifestu komunističke partije on piše: »tek je ona (buržoazija — prim. D. B.) pokazala što je ljudska delatnost u stanju da uradi.«¹ Izuzetno značenje Marx pridaje centralizaciji kapitala — pojavi akcionarskog kapitala — koja osposobljava kapitalistički način proizvodnje za daljnji razvitak proizvodnih snaga. »Svet bi još bio bez železnica da je morao čekati dok akumulacija ne osposobi nekoliko pojedinačnih kapitala za građenje neke železnice. Međutim, centralizacija je to postigla za tren oka putem akcionarskih društava.«² Unatoč činjenici da su Marxovi stavovi o akcionarskim društvima vrlo poznati, oni se kod nas ignoriraju. Razmatrajući akcionarska društva kao poduzeća s kapitalom direktno udruženim pojedinaca, on u njima vidi oblik ukidanja privatnog vlasništva, ali još uvijek u okviru buržoaskog društva. »Rastavlja se vlasništvo na sredstvima za proizvodnju i višku proizvoda od rukovođenja i upravljanja radom i kapitalom. To je ukidanje kapitalističkog načina proizvodnje u okviru samog kapitalističkog načina proizvodnje. Ovaj se rezultat povijesno javlja kao nužna polaz-

1) Marx, K. — Engels, F.: Manifest komunističke partije, Forum, Novi Sad 1980, str. 13.

2) Marx, K.: Kapital I, MED tom 21, Prosveta, Beograd 1974, str. 555.

na točka udruženog rada i kolektivističkog društva. Ovaj briljantni zaključak moderni marksist pedantno registrira i zatim još pedantnije — ignorira. Nema ni pokušaja da se porijeklo i uspon socijalizma traži u ovom materijalnom prevratu koji se daje konstatirati i pratiti gotovo matematičkom točnošću.«³ Prvi probaj kapitalističkog načina proizvodnje u okviru njega samog Marx je vidio u kooperativnim tvornicama, vlasnici kojih su sami radnici. Iako su se u njima reproducirali svi nedostaci postojećeg sistema, značaj im se ogleda u tome što je u njima bila ukinuta suprotnost između rada i kapitala. Suština akcija je, prema Marxu, ukidanje kapitala kao privatnog vlasništva, u okviru samog kapitalističkog načina proizvodnje.

U našoj ekonomskoj teoriji nije dovoljno respektiran Marxov stav prema kojem »kapitalistička akcionarska preduzeća treba smatrati isto kao i kooperativne fabrike kao prelazne oblike iz kapitalističkog načina proizvodnje u udruženi, samo što je u jednim suprotnost ukinuta negativno, a u drugima pozitivno.«⁴ Socijalizam je nedvojbeno prijelazno društvo koje mora imati elemente kako budućeg, tako i prethodnog društva. Kako su akcionarska društva i kooperativne tvornice prijelazni oblik iz kapitalističkog načina proizvodnje u udruženi, nužno se nameće zaključak o potrebi korištenja pojedinih elemenata tog sistema u našoj praksi. »Za razliku od drugih socijalističkih zemalja, koje se uveliko oslobađaju dogmi o pitanju društvenog (državnog) vlasništva u socijalizmu, u nas se još robuje iluzijama o neposrednom društvenom vlasništvu, bez obzira na to što praksa pokazuje da je takva predodžba o vlasništvu (nevlasništvu) nespojiva s robnom proizvodnjom. I postojanje ekonomske društvene krize, zatim konstantan pad produktivnosti rada i životnog standarda, te nepostojanje motiviranosti ljudi (radnika) za bolji i ekonomičniji rad nije naše društvo dovelo do određenih neophodnih ideoloških otrežnjenja.«⁵

Brojne su činjenice u našoj privrednoj praksi koje govore u prilog uvođenju nekih novih instrumenata u poslovanje naših radnih organizacija. Akumulativna sposobnost naše privrede je vrlo niska, a distribucija te ionako niske akumulativnosti je vrlo neujednačena. Osim toga i odnos samofinanciranja i kredita u radnim organizacijama je vrlo nepovoljan, a na štetu samofinanci-

ranja. Podaci SDK Jugoslavije o poslovanju banaka i drugih financijskih organizacija i ustanova u 1987. godini pokazuju da je udio privrede u ukupnoj novoj masi u 1987. godini smanjen sa 22,7% na 20,5%, dok je udio stanovništva u ukupnoj novčanoj masi povećan s 57,5% na 62,6%. Istovremeno je porast kredita dodijeljenih stanovništvu iznosio samo 13% (1987. u odnosu na 1986.). Iz ovoga je vidljivo (odnos samofinanciranja — kredit u privredi 1/3:2/3) da se novčanim sredstvima od štednje stanovništva dobrim dijelom vrši kreditiranje privrede.

Sagledamo li našu privrednu situaciju i rezultate koje naša privreda ostvaruje (1973. godine Južna Koreja i Jugoslavija su bile na približno istom nivou razvijenosti, a 1985. godine je narodni dohodak per capita u Južnoj Koreji bio više od dva puta veći nego li je u Jugoslaviji; izvoz je u Južnoj Koreji u periodu 1973—1985. povećan deset puta, dok je u istom periodu u Jugoslaviji povećan samo tri puta...)⁶ jasno se nameće zaključak o potrebi mijenjanja određenih postavki u našem privrednom sistemu. Socijalizam razvija ekonomsku nerazvijenost. Tako npr. B. Kovač smatra da se »socijalizam ne rada samo u ekonomsku nerazvijenim uslovima, nego ovu ekonomsku nerazvijenost i produžava i razvija. Drugim rečima socijalizam se u velikoj mjeri javlja kao 'razvoj ekonomske nerazvijenosti', barem ako ga uporedimo sa ekonomsko uporedivim alternativnim sistemima.«⁷ Sličnoga mišljenja je i D. Žarković koji kaže: »ekonomska efikasnost privređivanja u društvenom sektoru u svim socijalističkim zemljama se smanjuje! Time se, pre svega, može objasniti činjenica da je, na primer, Austrija, koja je 1949. g. po nacionalnom dohotku per capita bila iza Mađarske, sada četiri i po puta ispred nje! I naša zemlja sve više zaostaje u odnosu na Grčku, Tursku, Portugaliju i Španiju. Da ne govorimo o zaostajanju u odnosu na Japan i male dalekoistočne novoindustrijalizovane zemlje!«⁸

Zbog čega? Smatramo da je razlog tome činjenica da se socijalizam a priori odriče (a zbog ideoloških predrasuda) ne samo tržišta radne snage već i tržišta kapitala. Stoga bi se kod nas trebali uvesti vrijednosni papiri, kao i uspostaviti tržište društvenog kapitala.

6) Žarković, D.: Kriza i tehnološko zaostajanje, Opredjeljenja, 3/87. str. 72.

7) Kovač, B.: (Ne)originalnost robne privrede, u Tri godine posle, Privredni pregled, Beograd 1986. str. 145.

8) Žarković, D.: O nekim suštinskim pitanjima promena u našem pravnom sistemu, Marksistička misao, 3-4/87. str. 99.

3) Dragičević, A.: Kritika političke ekonomije, Globus, Zagreb 1984, str. 639.

4) Marx, K.: Kapital III, MED tom 23, Prosveta, Beograd 1974, str. 3.

5) Nikolić, T.: Akcionarsko vlasništvo i socijalizam, Računovodstvo i financije, br. 7/88, str. 48.

Kako su obligacije i obveznice, u stvari, kreditni odnos, ne bi ih trebalo ograničavati samo na društveni sektor, već bi ih trebalo široko razvijati.

S obzirom da akcije izražavaju više vlasnički nego kreditni odnos, njihovo ulaganje bi trebalo ograničiti samo na društveni sektor. Brojni su argumenti koji govore u prilog navedenim promjenama. Spomenuli smo već podatke o strukturi vlasništva ukupne novčane mase, u kojoj dominantno mjesto ima stanovništvo, s tendencijom povećanja udjela. S obzirom da kredit predstavlja dominantan izvor financiranja privrede, dioničarstvo bi odigralo vrlo značajnu ulogu u njezinom kreditnom rasterećenju, jer bi na taj način jedan dio sredstava štednje bio pretvoren u dionice. Društveno vlasništvo na ovaj način ne bi bilo ugroženo, već bi naprotiv dioničarstvo bilo u funkciji oplođnije društvenog kapitala. Kod ovakvog načina financiranja, poduzeća imaju povoljniji položaj nego li je to kada se financiranje vrši putem kredita. Kako je dionica prenosiva, i kao takva cirkulira na sekundarnom tržištu vrijednosnih papira, poduzeće je dužno njezinom donosiocu isplatiti samo dividendu. Ova je veličina u direktnoj zavisnosti od uspješnosti poslovanja poduzeća. Dioničarski kapital koji je uložen u poduzeće, u pravilu, nije dužno vraćati sve dok dobro posluje, ostvaruje dobit, te je stoga atraktivno za dioničare. Na ovaj način bi se uspješnim poduzećima omogućila dodatna akumulacija i još brži razvoj. Osnivanje nove organizacije udruženog rada, u sadašnjim uvjetima, moguće je jedino pomoću kredita. Pri postojećim kamatnim stopama, ona je već na samom početku svog poslovanja osuđena da postane ekonomski invalid.

Dioničarstvo bi moglo odigrati značajnu ulogu i u privlačenju štednih uloga naših radnika na privremenom radu u inozemstvu. U zadnjih nekoliko godina zapaža se tendencija smanjivanja neto priliva deviznih doznaka iz inozemstva. Dok bruto priliv doznaka ima neprekinutu tendenciju porasta (1975. godine iznosio je 2,004 mlrd. dolara, a 1982. 5,036 mlrd. dolara, dok je neto priliv u periodu od 1975. do 1982. godine iznosio 15,488 mlrd. dolara), neto priliv ima tendenciju pada. Tako je npr. postotak odliva od bruto priliva doznaka 1975. godine iznosio 19,8% a u 1982. godini čak 61,4%.⁹ Svjesni smo činjenice da na ovaj proces utječu mnogi faktori (povjerenje u domaće banke, sigurnost uloga, nestalnost zakonskih propisa, nezadovoljavajući nivo

bankarskih usluga...), ali smatramo da bi naši radnici na privremenom radu u inozemstvu bili motivirani na kupovinu dionica naših poduzeća, čime bi, između ostalog, stvarali i materijalnu bazu svog bržeg povratka u zemlju. »Više procjena iz domaćih i inostranih izvora govori o izuzetno visokim iznosima štednih uloga jugoslovenskih građana u stranim bankama zemalja prijema: od 10 pa do 20 milijardi američkih dolara.«¹⁰ Nerealno bi bilo očekivati da se sav ovaj iznos prenese u našu zemlju, ali istovremeno smatramo da bi dioničarstvo doprinijelo da se bar dio ovih sredstava produktivno uloži u našu zemlju. Ovaj oblik dodatne akumulacije imao bi veliki značaj u sadašnjim uvjetima, kada su zažuljavanja u inozemstvu gotovo prestala.

Dioničarstvo bi moglo odigrati značajnu ulogu u oblasti poljoprivredno — prehrambenog kompleksa. U sastavu mnogih poljoprivredno — industrijskih organizacija djeluju organizacije udruženih kooperanata koje proizvode razne poljoprivredne proizvode i prodaju ih prerađivačima s kojima su udruženi. Kada bi postojala mogućnost da ti individualni proizvođači kupuju dionice radnih organizacija s kojima su udruženi, korist bi bila obostrana. Privreda bi tako došla do značajnih sredstava, a kooperanti bi novac umjesto u banke ulagali u te radne organizacije što bi doprinijelo mnogo čvršćoj povezanosti individualnog i društvenog sektora. Ova mjera kombinirana s povećanjem zemljišnog maksimuma, omogućila bi brži i moderniji razvoj poljoprivrede, te proizvodnju u mnogo većem obimu, a za koji postoje objektivne mogućnosti.

Dioničarstvo je već zaživjelo u nekim socijalističkim zemljama, i dalo je već zapažene rezultate. Svjesni smo činjenice da ne bi svi radnici bili u mogućnosti kupovati dionice, kako svojih poduzeća tako i drugih, te da bi to dovelo do podjele radnika na vlasnike i nevlasnike dionica. Smatramo da bi ovo dovelo do jedne nove klime u društvu, do dodatne motiviranosti radnika za bolji i produktivniji rad, pogotovo kada bi raspolagali dionicama svog poduzeća. Time bi se zaoštrila radna disciplina, a radnici bi bili čvršće vezani za poduzeće. Ovo izgleda sasvim logično, ima li se u vidu da proizvođači nisu »altruistički nastrojani 'novi ljudi' kojima nije stalo do vlastitog probitka i materijalnih interesa nego normalna ljudska bića s težnjom da povećaju vlastito blagostanje.«¹¹ U tom slučaju bi mno-

10) Idem, str. 50.

11) Sekulić, D.: Motivacija za proizvodnju u različitim tipovima sistema, u Motivacijska osnova u organizacijama udruženog rada za proizvodnju, razvoj i samoupravljanje, Zbornik radova, Split 1985. str. 155.

9) Opširnije o tome: Mikulić, B.: Aktuelna pitanja migrantske štednje u domaćim bankovnim institucijama, Opređeljenje 12/87.

go teže dolazilo do raznih malverzacija, privrednog kriminala, neracionalnog gospodarenja i sl. Ovaj mehanizam bi unio i jednu novu konkurenciju između poduzeća. Svim je logično da bi radnici kupovali dionice onih poduzeća koja dobro posluju, te bi na taj način došlo do konkurencije za tim dodatnim izvorom akumulacije koji je povoljniji od kredita. U toj trci konkurentni mogu biti samo oni proizvođači koji dobro posluju. Na taj bi način dioničarsko vlasništvo bilo u funkciji uvećanja društvenog vlasništva, a ne opasnost za njega. »Tek bi se akcionarstvom dobilo pravo sa-

moupravljanje, odnosno ekonomsko i samoupravno gospodarenje društvenim kapitalom. Funkcija poduzetničke uloge kapitala došla bi u ruke radnika, a ne, kao sada, da s poduzetništvom manipuliraju strukture izvan radničke klase. Ideološko negiranje radničkog poduzetništva koje bi se moglo ostvariti akcionarstvom radnika samo je dokaz da politika ne želi da vlast nad kapitalom pretvori u imovinsku vlast radničke klase i ekonomije uopće.«¹²

12) Nikolić, T.: Akcionarsko vlasništvo i socijalizam, Računovodstvo i financije, 7/88 idem, str. 49.

LITERATURA:

1. *Dragičević, A.*: Kritika političke ekonomije, Globus, Zagreb 1984.

2. *Ferenčak, I.*: Robna proizvodnja u funkciji zadovoljenja potreba, Doktorska disertacija, Ekonomski fakultet, Osijek 1987.

3. *Kovač, B.*: (Ne)originalnost robne privrede, Tri godine posle, Privredni pregled, Beograd 1986.

4. *Marx, K.*: Kapital I, MED, tom 21.

5. *Marx, K.*: Kapital III, MED, tom 23.

6. *Marx, K., Engels, F.*: Manifest komunističke partije, Forum, Novi Sad, 19

7. *Mikulić, B.*: Aktuelna pitanja migrant-ske štednje u domaćim bankovnim institucijama, Opredjeljenja, 12/87.

8. *Nikolić, T.*: Akcionarsko vlasništvo i socijalizam, Računovodstvo i financije, 7/88.

9. *Sekulić, D.*: Motivacija za proizvodnju u različitim tipovima sistema, Motivacijska osnova u organizacijama udruženog rada za proizvodnju, razvoj i samoupravljanje, Zbornik radova, Split 1985.

10. *Žarković, D.*: Kriza i tehnološko zaostajanje, Opredjeljenja, 3/87.

11. *Žarković, D.*: O nekim suštinskim pitanjima promena u našem pravnom sistemu, Marksistička misao, 3—4/87.

12. *Delegatski vjesnik*: Polazne osnove za reformu privrednog sistema, br. 432. od 30. VI. 1988.

Dušan Bobera

Summary

STOCK COMPANIES IN SOCIALISM — YES OR NO?

This work examines the need for developed and in all its segments integrated Yugoslav market. The author finds in introducing stock companies a new possibility for strengthening self-management in terms of economic control of workers over socially-owned capital and entrepreneurial function.